

Hendrick ter Brugghen: Hérakleitos (1628)

Autor: Greg Johnson

Poznámka autora: Následuje text části přednášky z 15. srpna 1996 z kurzu pro dospělé v Atlantě, který jsem vedl během svého doktorského studia. Celá přednáška byla podstatně delší a mluvil jsem při ní mj. o Rousseauovi, Kantovi, Schillerovi nebo Hegelovi.

Proč jsme se tu dnes večer sešli? Pochopitelně nemohu tuto otázku zodpovědět za nás všechny, ale troufnu si odhadnout, že budu mluvit za více z nás, než jen za sebe.

Věnujeme se tu humanitnímu vzdělávání s téměř výlučným důrazem na ten „nejhumanitnější“ obor vůbec: filozofii. Co vlastně je humanitní či všeobecné 1] vzdělání? A proč se sem kvůli němu stále znovu vracíme? Zeptejte se dnešního vysokoškoláka a nejspíše se dozvíte, že všeobecné (liberální) vzdělání znamená být vzděláván liberály. Ale humanitní (liberální, archaicky také svobodná umění) vzdělání není „liberální“ v tomto slova smyslu. Přestože totiž filozofie odjakživa tvoří nedílnou součást humanitního vzdělání, všichni velikáni dějin filozofie před Marxem – včetně tzv. klasických liberálů – by dnešní optikou byli pokládáni za politické konzervativce.

Všeobecné (liberální) vzdělání tak není ani liberální ve smyslu „opaku konzervativního“. Liberální vzdělání je liberální – svobodné – v kontrastu k závislému, služebnému. Svobodné vzdělání je vzdělání současně osvobozené i osvobozující: uvolňuje z okovů nutnosti, konkrétněji nutností, puzení i žádostí naší fyzické přirozenosti. Uspokojováním těchto žádostí trávíme většinu našich životů. Činnost směřující k jejich uspokojení nazýváme prací, a dovednosti a umění, jež za účelem uspokojení potřeb využíváme, pak dovednostmi

služebnými či praktickými.

Náleží-li praktické dovednosti do sféry práce, patří svobodná umění do světa volného času a hry. Jestliže praktické (služebné) dovednosti vytvářejí životní nezbytnosti, je produktem těch svobodných přepych: I ona samotná jsou totiž přepychem. Pokud jsou praktické dovednosti součástí ekonomiky přirozenosti, řadí se svobodná umění k ekonomice kultury. Praktické dovednosti ztělesňují jistou technicko-instrumentální racionalitu, zatímco ta svobodná jsou účelem a požitkem sama o sobě.

Praktické dovednosti určuje logika investice, utrácení peněz za účelem jejich zmnožení. Měřítkem jejich účelnosti pak pochopitelně je výpočet, kolik ušetří a kolik vydělají: účelný výdaj se svému původci nejen vrací, ale je také posilován tím, jak za sebou vtahuje do ekonomiky nezbytnosti stále větší část reality. Každá rybka se vrací domů vytrít. Proto investici charakterizujeme jako horizontální ubíhavý pohyb v materiální sféře.

Svobodná, humanitní umění naopak ovládá, slovy **Georgese Batailleho**, logika výdeje; výlohy bohatství nikoli pro hmotné, ale duchovní výnosy. Výdaj směřuje hmotné bohatství za bohatství duchovní, a proto jej vnímáme jako vertikální transcendentální pohyb od hmotného k duchovnímu. Z hlediska výdaje je tento transcendentní pohyb ziskem, protože „plátce“ klade v hierarchii hodnot duchovno nad hmotný prospěch. 2]

Z pohledu investorského ale není výdaj triumf hmoty nad duchem, nýbrž plýtvání materiálem kvůli... ničemu. Vidí jej jednoduše jako ztrátu a plýtvání. Bataille nazývá nemateriální hodnoty, jimž se ty hmotné podřizují, posvátnými, jim podřízené materiální pak profánními. 3]

Svobodná, humanitní umění jsou tedy částí nemateriální ekonomiky posvátna, zatímco praktická součástí materiální ekonomiky profánního. I posvátno však uspokojuje jisté části našeho žití a je tedy v určitém směru nezbytné. To znamená, že se musíme blíže věnovat lidské duši. Zde bych se rád vrátil k platonskému **dělení duše** na rozum, vznětlivost (*thymos*) a žádostivost, kde rozum usiluje o pravdivé, vůle prahne po krásném a dobrém a konečně žádostivost je uspokojována životními nezbytnostmi. Zatímco profánní uspokojuje žádostivou část duše, lze říci, že posvátno slouží potřebám rozumové a vznětlivé složky duše.

Když všechna výše uvedená vymezení složíme dohromady, dokážeme přijít s předběžnou definicí všeobecného humanitního vzdělání: osvobozuje a je osvobozené, v kontrastu ke služebnému a utilitárnímu; náleží do sféry volného času a hry, nikoli do světa práce; liberální vzdělání patří světu kultury, nikoli přirozenosti; řídí se ekonomickým zákonem výdaje, nikoli investice; liberální vzdělání je přepychem, ne životní nezbytností; nachází se ve sféře posvátné, nikoli profánní a proto uspokojuje potřeby ducha a intelektu.

Doufám, že v tomto bodě už se vám humanitní vzdělání jeví jako něco vysoce žádoucího. Můžeme si však položit následující otázku: Je také dobré? A pokud je dobré pro jednotlivce, je dobré i pro společnost? Než odpovím, rád bych nejprve provedl „marxistickou“ analýzu původu svobodného vzdělání. Samotná idea se zrodila ve starověkém Řecku. Rozlišení na svobodná a užitná umění vychází z dělení na svobodné a služebné vrstvy řecké společnosti.

Svobodnou vrstvou byla především válečnická aristokracie. Mezi služebné třídy se typicky řadili otroci, rolníci a řemeslníci. Abychom pochopili rozdíl mezi svobodným a praktickým vzděláním, musíme pochopit původ rozlišení na svobodné a nesvobodné vrstvy. K tomu se však musíme vrátit na „začátek“, k prvotnímu společenskému uspořádání a prvotnímu boji, z něhož vzešlo rozdělení na pána a raba. Za průvodce si k tomu vezmeme Platóna s Hegelem.

Platón nám ve druhé knize slavné *Ústavy* přináší obraz rovnostářské společnosti, ovládané diktátem nutnosti: zajišťováním si potravy, ošacení a střechy nad hlavou. Takovou společnost charakterizuje společné vlastnictví, dělba práce a řemeslná specializace. Vyvinula se zde peněžní ekonomika i zahraniční obchod a někteří lidé se stali zaměstnanci, většina jich však zůstává „samostatně výdělečně činnými“ řemeslníky. Neexistuje zde dosud vláda, třídní struktura ani profesionální armáda. Kulturně jde o poněkud primitivní společenství, jehož náboženství bychom mohli popsat jako magické, zaměřená na zajištění příhodných hospodářských podmínek, se slavnostmi a svátky určenými chodem ročních období a sklizní. Skutečné umění se neprovozuje, jen četná řemesla. Zdejší lidé podle všeho nejedí maso.

Jen co Sókratés dokreslí obraz města ovládaného nutností, namítá vznětlivý Glaukón: „Podobá se, že u tebe lidé hodují, nemajíce nic jiného kromě chleba“ – a nazývá jej „obcí vepřů“. Na to Sókratés odpovídá, že Glaukón touží po „obci naplněné luxusem“, již Sókratés následně popisuje způsobem, který nezaměnitelně ukazuje na vojenskou aristokracii.

Potřeby obce luxusu ovšem značně přesáhly hranice diktované nezbytností. Jejich „hospodářství“ je zaměřené na čest a slávu, nikoli uspokojování žádostí. Aby ukojilo svou ctižádost, je to město bojechtivé, s kastou profesionálních válečníků. Když tito bojovníci zrovna nebojují o čest ve zbrani, ucházejí se o vítězství jiným způsobem: štědrými výdaji dobytého bohatství za osobní přepychové předměty či veřejné památníky, lovem divokých zvířat (čím nebezpečnějších, tím lépe), ve sportovních kláních jako jsou olympijské hry, sběratelstvím krásných a neužitečných věcí a pěstováním vytríbených umění, mravů a zvyků – čím osvobozenějších od přirozenosti, tím lépe – jako je třeba dvorná láska, jejíž ušlechtilost se zvětšuje spolu se vzdáleností od fyzického naplnění, japonský čajový obřad nebo kodex chování anglického gentlemana.

V přepychové obci lidé jedí u stolů, odpočívají na lehátcích a spí v pohodlných postelích. Takové město si žádá profese jako výrobci parfémů a cukráři, malíři a tvůrci výšivek, kosmetiky a holiče, kojné a vychovatelky, čeledíny a lovčí, zahradníky a kurtizány, pasáky vepřů a řezníky, doktory a výživové poradce atd. Tato služebná umění na rozdíl od předchozího města existují výhradně k vytváření přepychu pro bohaté, nikoli zajišťování obecných potřeb. Rozšíření služebné třídy si žádá také více sluhů. Proto si město přepychu nevystačí se svobodnými řemeslníky a pořizuje si otroky.

Hegel spolu s americkými Otci zakladateli nám pomohou pochopit proces vzniku otrocké třídy. Cynici s oblibou poukazují na ironii Deklarace nezávislosti, jež tak vzletně hovoří o svobodě a rovnosti, a přitom ji sepsali majitelé otroků. Dodejme, že tito otrokáři si žádné

ironie vědomi nebyli. Proč? Zaslepil je snad jednoduše vlastní zájem? Vodítka nacházíme v samotné Deklaraci, jejíž signatáři se zavazují boji za svobodu svými životy, majetky i posvátnou ctí. Tímto závazkem života a majetku dávali najevo ochotu vzdát se jich pro věc svobody. Nebyli však připraveni vzdát se posvátné cti: tu totiž pokládali za skutečně posvátnou, a proto se jí nebyli ochotni vzdát, a to ani k záchraně života. Protože dávali přednost smrti před znectěním, pokládali se za hodné svobody.

Co se týče lidí, ochotných pro záchranu života a majetku obětovat vlastní čest, jsou to svou přirozeností rabové, nehodní svobody. Aristokratický duch nahlíží na existenci svobodné a otrocké třídy jako na oprávněné, jelikož existují i svobodní a otročtí lidé. Svobodní spíš zemřou, než by se znectili. Otroci však raději skousnou újmu na cti, než by zemřeli.

Jak ale zjistíme, kdo je svobodný muž a kdo otrok? Hegel tento proces popisuje ve slavném podobenství boje mezi pánem a rabem z *Fenomenologie ducha*. Jde o boj o čest na život a na smrt. Takovýto boj podléhá různým nepředvídatelnostem, ale pokud se tyto řídí určitým vzorcem, výsledkem bývá zárodečná aristokraticko-otrocká společnost. Zaprvé z boje musí vzejít jasný vítěz a poražený a zadruhé musí přemožená strana svou prohru přežít. To znamená, že vítěz se musí rozhodnout jeho život ušetřit a zotročit jej – a zároveň se poražený nesmí sám zabít. Právě tato jeho volba, tedy přežít i za cenu ztráty své cti, proces zotročení ospravedlňuje v očích pána a nezřídká i otroka samého. Pro pána to byla navíc právě jeho vlastní jistota volby smrti před znectěním v případě porážky, díky níž je hoden svého povznesení i degradace poraženého do role pouhého nástroje pro větší požitky ze své svobody.

Podle Hegela je to ale právě rab, který pracuje pro větší slávu svého pána, kdo nakonec vytváří kulturní a historický svět, lidské město v kontrastu s obcí vepřů. Pán tudíž usilováním o vlastní slávu nevědomky přispívá ke slávě celého lidstva. Historie skutečně ukazuje, že v každé vyspělé kultuře fungovalo otroctví, že vrcholné umění vytvořili lidé nižšího stavu pod patronátem aristokratů a že filozofie byla pokládána za nejvznešenější ze všech povolání, jelikož byla ze všech profesí tou nejméně produktivní.

Protože se myšlenka svobodného a praktického (závislého) vzdělání zakládá na společenském rozdělení na svobodné a podřízené lidi, jak může být svobodné vzdělání pokládáno za legitimní v rovnostářské demokratické společnosti, která legitimitu takové společenské hierarchie jednoznačně odmítá? Odpověď většiny dnešních učitelů „svobodných umění“ bohužel zní, že jednoduše nemůže. **V rovnostářské společnosti všeobecné svobodné vzdělání ospravedlnit nelze. Dělení na vysokou a nízkou kulturu, krásné umění a škvár, svobodu a nezbytnost, kulturu a přirozenost, posvátné a profánní totiž musí být odstraněno.**

Odstraněno, aby uvolnilo místo čemu? Profesní, vědecké a technologické vzdělání podle všeho vzkvátá, zatímco humanitní katedry, jež prošly rovnostářskými čistkami veškerých relikvií elitářské kultury, tříští své síly mezi pokusy věnovat se studiu pop-kultury a napomáhat permanentní revoluci: genderová studia, etnická studia, *queer* teorie atd., věční petenti ve službách nekonečné politické kampaně a zároveň i odkladiště jinak

nezaměstnatelných recipiéntů pozitivní diskriminace. **Liberální svobodné vzdělání se stále více stává vzděláním (nebo spíš indoktrinací) liberály.** Sice rasově, etnicky a sexuálně rozmanitými, ale bez výjimky liberály. Produktem opakovaného prosívání přes uniformní síto *apriorních* kategorií liberálního myšlení pak je stále řidší šlichta.

A výsledek? Abychom plně ocenili nebezpečí vzdělávání, jež se stále ochotněji přizpůsobuje diktátu populární kultury, musíme nejprve odlišit instituce zaměřené na spotřebitele od těch, jež bychom mohli nazvat institucemi vytvářejícími etické či charakterní hodnoty. Spotřebitelské instituce jednoduše uspokojují dané preference – po heideggerovsku *Geworfenheit* a *Befindlichkeit* – jednotlivce, ať už je libovolně pošetilý, dětinský, marnivý nebo vulgární. Podle konzumní etiky má jednotlivec určitý soubor zájmů a preferencí, jež se následně vydává do světa uspokojovat. Pokud prostředky k uspokojení svých preferencí nalezne v daném obchodě, učiní nákup. Když ne, poohlédne se jinde.

Etické instituce se odlišují tím, že se nepodbízí chutím jednotlivce. Nepřizpůsobují se člověku, ale snaží se ho přizpůsobit instituci. A proč bychom měli něco takového snášet? Protože my lidé jsme nadáni jak schopností, tak potřebou růstu, kultivace a prohlubování svých preferencí i charakteru a tyto instituce nám poskytují příležitost i podněty k tomu učit se od starších a moudřejších. Ti totiž v naší kůži byli, vyrostli z ní, a tak nás dokáží nasměrovat, a zároveň mají autoritu potřebnou k tomu postrčit nás skrz obtížná místa, kde bychom se jinak, ponechání napospas vlastním volbám, dost možná bez pomoci vzdali.

Podle Hegela jsou instituce jako manželství, rodinný život, produktivní práce, vzdělání, vojenská služba i další formy občanských povinností klasickými etickými institucemi. Osud vzdělání se podobá manželství, rodině, pracovišti i armádě v tom, že v dnešní společnosti převládly rovnostářské a individualistické požadavky na jejich proměnu z etických institucí, jež volbu usměrňují, na instituce spotřebitelské, které se těmto volbám podřizují a přizpůsobují, ať už jsou sebevíc dětinské či hanebné.

Důkazem tohoto trendu může být i důraz kladený na populární kulturu. Ta na rozdíl od kultury vysoké nevyžaduje pro své ocenění vkus ani kultivovanost. Podbízí se našim chutím, a abychom si ji vychutnali, nemusíme se nijak snažit. **Populární kulturu by tak snad bylo vhodnější nazývat kulturou spotřební, jelikož právě pro masovou spotřebu je vytvářena a nese také všechny známky masové produkce jako kýčovitost a úmyslné rychlé zastarávání.** Spotřebitelské vzdělávání tedy ducha od žádosti, přirozenosti a nezbytnosti, od vulgárního a všedního neosvobozuje: spotřebitelská výchova nás chce naopak ještě pevněji spoutat podrýváním institucí a konvencí, které nám pomáhají žádosti přetavit v cosi vyššího.

Je-li podstatou naší lidskosti schopnost vytvářet a podílet se na kultuře rozumu a ducha, pak nezbyvá než říct, že moderní vzdělání se svou eliminací vysoké kultury ve prospěch populární kultury žádostí, směřuje také ke zničení lidskosti. Proto otázka: „Je svobodné vzdělávání prospěšné?“ ve skutečnosti znamená: „Je nám prospěšné lidství, nebo se spokojíme s existencí zchytralého zvířete?“ Převládající trend moderního vzdělávání i moderního života vůbec míří k umenšení lidí na vychytralá, otrocká, žádostivá, zbabělá a nehrdinská stvoření.

Až příliš mnoho z nás se s tím spokojuje. **Ale vy ne.**

A proto se zde dnes takto setkáváme.

Poznámky:

1] V originále autor v titulu i v samotném textu hojně užívá mnohoznačné adjektivum „*liberal*“, které v závislosti na kontextu překládáme jako „*všeobecné*“, „*humanitní*“, ale i „*liberální*“.

2] V tomto kontextu se jeví smysluplnější hovořit o přeměně z hmoty na duchovno. Pro Batailleho šlo přesněji řečeno o směřování od profánního k posvátnému. Profánní ovšem může být právě tak dobře duchovní jako posvátné materiální.

3] Bataille ponechává otevřenou možnost, že posvátné ne-materiální hodnoty mohou být degradovány v rutinu a tím zprofanovány, čímž se otevírá cesta k nahrazení jejich materiálními negacemi. Podle mě se jedná o dobrý výchozí bod při hledání definice procesu kulturní dekadence.

Přepis přednášky Grega Johnsona *Why We Meet as We Do: Thoughts on Liberal Education* vyšel na stránkách Counter-Currents Publishing 12. února 2015.